

UTAM A SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANHOZ*

3. 1970—1971. Egy nyelvészeti alapozású kotextuális szövegelmélet
globális koncepciójának felvázolása

PETŐFI S. JÁNOS

Az *Utam a szemiotikai szövegtanhoz* című *Visszatekintés* első két részében (lásd PETŐFI: 1991. Hu1 és 1993. Hu2) kutatótevékenységem kezdeti (1969-ig terjedő, magyarországi) időszakával foglalkoztam. 1969 augusztusában részt vehettem a Svédországban megrendezésre került első International Conference on Computational Linguistics-en, és annak befejeztével nem tértem vissza Magyarországra. 1971 december 31-ig — kis megszakítással — Svédországban éltem, *Visszatekintésemnek* ebben a részében ezzel az időszakkal kívánok foglalkozni.

Annak érdekében, hogy főbb kutatási témáimat — mind erre, mind az ezt követő időszakokra vonatkozóan — egységes keretben tárgyalhassam, célszerűnek tartom az előző részben (lásd PETŐFI: 1993.u2) alkalmazott osztályozási rendszert általánosabb jellegűvé formálni. Itt és a továbbiakban az ily módon általánossá tett rendszer alosztályai-
ba sorolom be a szóban forgó időszakban keletkezett munkáimat (a bibliográfiai utalások alapját PETŐFI: 1991.Ha/Ea *Bibliográfiája* képezi — lásd PETŐFI: 1995.H.u12—13).

A besorolásnál követett alapelv a következő: (a) a kövéren szedett (zárójelbe nem tett) bibliográfiai utalás előfordulása azt a tematikus helyet jelzi, ahol a szóban forgó mű bemutatásra került, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az így besorolt művek mindegyike 'monotematikus', azaz, hogy csak azzal a témával foglalkozik, amelyikhez be lett sorolva; ezekre a tematikus helyekre másrészt a gyors tájékozódás megkönnyítése érdekében magában a bibliográfiában is történik utalás; (b) a kerek zárójelbe tett, kövéren szedett bibliográfiai utalások olyan műveket jeleznek, amelyek más nyelven (vagy más formában) is publikálásra kerültek az adott periódusban, aminek következtében (ismételt) tárgyalásukra nincs szükség; végül (c) a szögletes zárójelbe tett, kövéren szedett bibliográfiai utalások olyan műveket jeleznek, amelyek korábbi publikációknak az adott periódusban való (azonos vagy más nyelvű) újraközlései, aminek következtében tárgyalásukra már korábban sor került. A (b) és (c) pontba tartozó művekkel való kapcsolatait mind a bibliográfiában, mind a kommentároknak keresztutalások jelzik.

A: A SZÖVEGTAN TUDOMÁNYELMÉLETE

A0: A szövegtani kutatásról általában

A1: A szövegnyelvészeti tudományelméletéhez

A2: Az általános (azaz nem csak nyelvészeti értelemben vett) szövegtan tudományelméletéhez

* Különböző igények kielégítésére ezzel a visszatekintéssorozattal párhuzamosan megkezdtem kutatótevékenységem 1988-cal kezdődő időszakának tárgyalását. Az erre az időszakra vonatkozó visszatekintések adatai is megtalálhatók az ennek az írásnak a végéhez csatolt bibliográfiában.

B: MODERN (SZÖVEG)NYELVÉSZET

Petőfi: 1970. Eb

C: SZÁMÍTÓGÉPES SZÖVEGTAN

D: LEXIKOLÓGIA — LEXIKOGRÁFIA

Petőfi: 1971.Ed

E: A JELRENDSZEREK ÉS A JELRENDSZEREK HASZNÁLATÁNAK TUDOMÁNYA(I)

E1: Szemiotika

E2: Kommunikációelmélet

F: A (DOMINÁNSAN) VERBÁLIS SZÖVEGEK SZÖVEGTANA

F0: A (dominánsan) verbális szövegek tipológiája

F1: Az elmélet- (a modell-)alkotás általános kérdései

Petőfi: 1970.Ea, 1970.Ga (*1971. Eb), 1971.Ec, 1971.Ee [*1971.Ga], 1971.Gc, 1971.Gd, 1971.Ge

F2: Az elmélet- (a modell-)alkotás speciális kérdései

van Dijk—Ihwe—Petőfi—Rieser: 1971.Ga

F3: A verbális szövegek szövegtani interpretációja

F31: műalkotásoké

Petőfi: [*1971.Gb]

F32: nem műalkotásoké

F4: A multimediális, de dominánsan verbális szövegek szövegtani interpretációja

F41: műalkotásoké

Petőfi: 1971.Ea

F42: nem műalkotásoké

F5: Fordításelmélet — Fordításkritika

G: A NYELVEK NEM KÖZVETLEN ÉRTELMI HASZNÁLATA

G1: A nyelvek figuratív használata

G2: Közvetett jelentés(ek) létrehozására irányuló szövegtani interpretáció

Mielőtt az ebben az időszakban megjelent írások kommentálását elkezdeném, a *Visszatekintés* előző részéhez kívánok egy kiegészítő megjegyzést tenni. A *Formateremtő elvek a költői alkotásokban (A november 14—15-i verselemző konferencia tapasztalatai)* című írásom (PETŐFI: 1968.Hd) — amit ott egy, 'sajátos sorsú' tanulmányaim sorát megnyitó írásnak neveztem — időközben megjelent *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatairól* című kötetben is (Magyar Műhely, Párizs—Bécs—Budapest, 1994.). A maga módján ez a kötet is 'visszatekintés' jellegű, amennyiben a benne közölt négy írás nemcsak az általános értelemben vett szövegtani kutatáshoz szolgáltat történeti-tematikai információkat, hanem az én szemiotikai szövegtani koncepcióm létrejöttéhez és alakulásához is. A szóban forgó írás újramegjelentetése nem szokványos jellegű 'újraközlés', hanem tematikus elő- és utótörténetbe ágyazott. Magát a négy tanulmányt is olyan bevezető és záró részek kötik össze, amelyek globális képet adnak az általam 1969-cel kezdődően kutatott témák (és az e témákról megjelentetett publikációk) közötti összefüggésekről.

Lássuk ezek után az 1970—71-es időszakot, amelynek jellegét döntő módon a következő tényezők határozták meg. (1) 1969 szeptemberében szerződést kötött velem a nyugatnémetországi Athenäum Kiadó egy, a generatív transzformációs grammatika és a

szövegnyelvészet akkori koncepciói közötti összefüggéseket tárgyaló könyv megírására. A kiadót ennek a szerződésnek a megkötésére a téma aktuális jellege mellett az is motíválta, hogy ott állt éppen megjelenés alatt *Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven* címmel az az irodalomtudomány és a modern nyelvészet kapcsolatát dokumentáló, Jens IHWE által szerkesztett többkötetes mű, amely három (a generatív grammatika és a szövegnyelvészet kontextusában elhelyezhető) tanulmányomat tartalmazta német fordításban. (2) 1970. december 15-től a Göteborgi Egyetemnek a Modern svéd nyelv kutatásával (és számítógépes szótári szövegfeldolgozásával) foglalkozó kutatócsoportjában kaptam lehetőséget kutatómunkám folytatására. (3) A Göteborgi Egyetemen szemináriumokat tarthattam kommunikációelméleti és szövegnyelvészeti kérdésekről. (4) Az Umeåi Egyetemen lehetőséget kaptam a doktori fokozat szövegnyelvészeti témájú disszertációval való megszerzésére, s ennek következtében 1970 elején megkezdhettem az arra való felkészülést. (5) 1970 végén egy szemeszterre szóló vendégprofesszori meghívást kaptam a Konstanzi Egyetemre, Nyugatnémetország egyik röviddel azelőtt létrehozott, modern egyetemére, aminek 1971 tavaszi szemeszterében tettem eleget. Pontosan abban az időben, amelyben a Konstanzi Egyetemen Peter HARTMANN tanszéke mellett előkészületek folytak egy szövegnyelvészeti kutatócsoport létrehozására, s ebben az előkészítő munkában aktívan részt vehettem én is. (1972-ben azután ennek a kutatócsoportnak a tagjaként települtem át Németországba.) — Az ezekben és a további években kifejtett kutatótevékenységet, az enyémet éppúgy, mint másokét, bizonyos mértékig (és nem minden esetben pozitív módon) meghatározta az a tény is, hogy a szövegnyelvészeti kutatás 'modern terület' révén, a legkülönfélébb publikációs orgánumok szinte egyidejűleg tartottak igényt ilyen témájú tanulmányok megjelenítésére, s a felkéréseknek — tekintettel az egyetemi rendszer és a kutatásokat támogató intézmények adminisztratív működésének jellegére — praktikus szempontokból nem lett volna ésszerű nem eleget tenni. Az alábbiakban kommentált könyvek, tanulmányok ezeknek a tényeknek a háttere előtt értékelendők.

B: Petőfi 1970. *Eb* egy olyan tanulmánygyűjtemény recenziója, amely alkalmat adott számomra egyrészt az akkori nyelvészeti kutatás néhány általános metodológiai kérdésének érintésére, másrészt a szövegnyelvészeti (vagy ahogy akkoriban neveztük: szöveggrammatikai) kutatás néhány aspektusának felvillantására. (A téma különben állandó jelleggel aktuális téma volt abban a göteborgi kutatócsoportban, amelynek 1969 végén tagjává váltam.)

D: Petőfi 1971. *Ed* egy olyan lexikológiai kutatási terv leírása, amelyet az akkori programtervnek megfelelően a göteborgi kutatócsoport munkája keretében szándékoztunk megvalósítani. Ez a Working Paper eddig még nem került elő, így azt csak emlékezetemre és az előmunkálatok fennmaradt anyagára támaszkodva tudom rekonstruálni. A cél egy, lexikai explikációk megalkotása céljára szolgáló 'szemantikai alapszótár' létrehozása volt. Ennek érdekében első lépésként Michael WEST *Reader's Digest Dictionary*-jének 'definiáló alapszavait' kívántuk számítógéppel feldolgozni. Ez a szótár körülbelül 1500 lexikai egységet 'nem explikálandó alapszó'-nak tekint, s valamennyi más lexikai egység explikációját ezek felhasználásával végzi el. Ezek azonban valóban *szavak*, és nem egyértelmű *olvasatok*. A kutatási terv — ha jól emlékszem — a munkaprogram általános felvázolásán túl elsősorban azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy mi módon kell és lehet az 1500 alapszó olvasatait egymástól elválasztani. (Ezt az olvasat-elválasztó munkát én 1971—72-ben (kézi erővel) előkészítettem, maga a terv azon-

ban később — főleg amiatt, hogy időközben a csoportból kiváltam — nem valósult meg.)

F1: *Petőfi 1970.Ea* egy kétoldalas absztrakt, amit a Bukarestben 1967-ben megrendezett X. Nemzetközi Nyelvészkonferenciára küldtem ki. (A konferencián én magam nem vehettem részt, mert arra nem kaptam engedélyt.) Ez az absztrakt PETŐFI: 1967.Ea alap gondolatait foglalja össze (a tanulmány részletes leírását lásd visszatekintésem 2. részében), és azáltal vált kutatótevékenységem és kutatási lehetőségeim további alakulása szempontjából meghatározóvá, hogy — ahogy erre már más helyen is utaltam — Bukarestben azt megismerve, Jens IHWE elkérte addig megírt (és a Számítástechnikai Központ stencilezett házi kiadványában, illetőleg más konferenciák preprintjeként megjelent), elméletalkotással foglalkozó angol nyelvű tanulmányaimat, és azokat német fordításban felvette antológiájába, ami jelentős mértékben hozzájárult koncepcióim nemzetközi megismertetéséhez.

Petőfi 1970.Ga egy, a göteborgi csoporton belüli eszmecsere számára készített 56 oldalas kézirat, amely nyomtatásban soha nem jelent meg. Hozzá fűzött kommentárjaimat a kézirat alábbiakban megadott fejezetfelépítését követve kívánom összefoglalni.

VON DER 'EXPLIKATION DES BEGRIFFES SATZ' ZU DER 'EXPLIKATION DER TEXTEN'
(Zur Frage einer generellen Texttheorie)

1. *Über die 'linguistische Poetik' und die 'Textlinguistik'*
(Einige Probleme der Analyse von sprachlichen Kunstwerken) 3—5
2. *Explikation des Begriffes SATZ*
(Kurzer Überblick über eine Richtung der eingangs erwähnten neueren Forschungen) 6—27
3. *Explikation des Begriffes TEXT*
(Umriss eines möglichen Rahmens der 'Text-grammatik') 28—48
4. *Über die 'Explikation der Texte'*
(Anmerkungen zu den im Kapitel 1. aufgeworfenen Fragen) 49—53

Bibliographie

1. Az *első* fejezet — érdeklődésemnek és kutatási területem 'súlypont'-jának megfelelően — a 'nyelvészeti poétika' néhány alapkérdésével foglalkozik, az 1969-ben induló *Jahrbuch für Internationale Germanistik Jahrgang I. Heft 1. ('Literaturwissenschaft und Linguistik')* néhány tanulmányára támaszkodva. Argumentálásom iránya kettős: egyrészt azt hangsúlyozom, hogy a poétikai nyelvhasználat vizsgálata nem épülhet kizárólag a 'normál'-tól eltérő nyelvhasználat vizsgálatára, másrészt emellett érvelek, hogy a poétikai nyelvhasználat vizsgálatához nem elegendő egy mondattani keret.

2. A *második* fejezet — amely a fentiekben említett, készülő könyvem egy része vázlatának tekinthető — CHOMSKY, FILLMORE, MCCAWLEY, BREKLE, SEUREN, valamint ZSOLKOVSKIJ—MELCSUK koncepcióját vázolja, és pedig a következő felépítésben: 2.1. Történeti áttekintés, 2.2. A 'mélystruktúra'-ra vonatkozó felfogások (2.2.1. a 'sze-

mantikai interpretáló komponens' funkciójára, 2.2.2. a 'szemantikai reprezentáció felépítésére', különösen pedig 2.2.3. a szemantikai reprezentáció 'mag'-jára vonatkozóan), 2.3. az előzőekből következő — CHOMSKY eredeti koncepciója átalakítását célzó — különféle elképzelések (2.3.1. a 'generálás mód'-ját, 2.3.2. a 'lexikon' struktúráját, valamint a 'transzformációs komponens' funkcióját illetően). Ezt a fejezetet egy olyan, összefoglaló megjegyzéseket tartalmazó alfejezet zárja (2.4.), amelyek egyrészt azt hangsúlyozzák, hogy mindegyik modellátalakító kísérletet az az igény hozta létre, hogy a mondatstruktúrák (vagy legalábbis bizonyos mondatstruktúrák) 'teljesebb' módon váljanak leírhatóvá, mint amit CHOMSKY modellje lehetővé tesz, másrészt azt, hogy a szövegstruktúrák leírása számára a tárgyalt szerzők törekvése is korrigálásra, kiegészítésre szorul.

3. A *harmadik* fejezet ennek a korrigálásnak, kiegészítésnek egy lehetséges módját tárgyalja. A 3.1. alfejezet azokkal a módosításokkal foglalkozik, amelyek a 'mélystruktúra' addigi fogalmain hajtandók végre, ha a mondatokat mint egy szöveg egységeit (mint 'szövegmondatok'-at) kívánjuk leírni. (A 3.1.1. szekció a 'mélystruktúra'-ra vonatkozóan javasol módosításként egyfajta kettős strukturáltságot: egy úgynevezett 'lexikai mondatdiagram' felelne meg az előző fejezetben tárgyalt módosítások értelmében létrehozott 'szemantikai (mondat)reprezentáció'-nak, és egy úgynevezett 'lexikai mondatbelle' tartalmazná az adott mondatot lexikailag a többi mondathoz kapcsoló struktúraelemeket.) Ezek után a 3.1.2. szekció azzal a kérdéssel foglalkozik, mi módon kellene a 'lexikon'-ra (a mondatgrammatika szótárkomponensére) vonatkozó koncepciót módosítani annak érdekében, hogy a 'lexikai mondatbelle'-t megfelelő módon lehessen 'hatékony'-nyá tenni, valamint azzal a kérdéssel, hogy mit kívánna meg ez a módosítás egy, a CHOMSKYénál szükségképpen 'általánosabb' funkcióval rendelkező 'transzformációs komponens'-től. A 3.2. alfejezet a szövegfogalom mondatfogalommal analóg definíálásának a lehetőségeivel foglalkozik, ahol a 'szöveg' terminus egy 'minimum két mondatból álló mondatlánc' nagyságrendű nyelvi egysége utal. A 3.3. alfejezet végül — kutatási programként — azokat a feladatokat sorolja fel, amelyek megoldása az előzőekben vázolt módon módosított grammatika (azaz 'szöveggrammatika') kidolgozásához elengedhetetlenül szükséges. Az ezekhez a feladatokhoz fűzött megjegyzések közül itt csupán azt a megjegyzést kívánom megemlíteni, amelyik azt juttatja kifejezésre, hogy

Ein Text kann nicht im Sinne der Generierung der Chomskyschen Transformationsgrammatik generiert werden, (...) Es lohnt sich aber und ist auch notwendig zu untersuchen, was die Bedingungen der Generierung solcher Sätze sind, die eine 'stetige Satz-Kette' bilden.

A generálás problémája ugyanis a későbbiek során több alkalommal is vita tárgyát képezte.

4. A *negyedik* fejezet (amelynek címe az 'interpretáció' értelmében vett 'szövegexplicáció'-ra utal) azokat a modellelképzeléseimet vázolja, amelyeket 1966-ban, 1967-ben írt tanulmányaimban vázoltam (pontosabban PETŐFI: 1966.Ha-ban és PETŐFI: 1967.Ea-ban — ezek tárgyalását lásd e *Visszatekintés* első, illetőleg második részében).

Végezetül azt kívánom még megemlíteni, hogy a 3. fejezetben tárgyalt 'lexikai mondatbelle' struktúrájának megalkotásában figyelembe kívántam venni a számítógépes szövegelemzés követelményeit, illetőleg akkori lehetőségeit is.

Minthogy *Petőfi* ('1971.Eb) és *Petőfi 1971.Ec* azonosak (az előbbi az utóbbinak a Göteborgi Egyetem 'Working Paper' sorozatában megjelent prepublikációja), jóllehet az alábbiakban én az utóbbira hivatkozom, az itt következő kommentár mindkettőre vonatkozik.

Előljáróban azonban szükségesnek látom egy olyan tény hangsúlyozását, amely a *Visszatekintés* mind ezen részét, mind az ezt követőket érinti. Egyrészt kommentárjaimban az egyes tanulmányok a címük által implikált tematikus és nem kronologikus sorrendben követik egymást. Másrészt — a publikációs orgánumok egymástól különböző időritmusa következtében — az egyes tanulmányok publikálásának kronológiája nem fedi megírásuk kronológiáját. Ennek következtében egy-egy tanulmány olyan előzményekre 'utal'-hat, amelyek vagy egy, a tárgyalta időszakra vonatkozó kommentárjaimban csak később sorra kerülő tanulmányban, vagy egy, a tárgyalta időszakot követő időszakban megjelent tanulmányban találhatók. (Egy darabig megkíséreltem a megírás és a publikálás kronológiáját egymással párhuzamosan regisztrálni — lásd például PETŐFI: 1975.Fe: *Vers une théorie partielle du texte* (= pt 9), Hamburg, Buske —, ezzel a 'kettős könyveléssel' azonban később felhagytam; a megírás kronológiája legalább részben rekonstruálható annak alapján, hogy melyik tanulmányban mely más tanulmányokra történik utalás.)

Petőfi 1971.Ec bevezető részében PETŐFI: 1971.Ee-re utal mint előzményre, és első fejezetében annak néhány alapvető megállapítását foglalja össze. Ezek között kitüntetett szerepet játszik az úgynevezett *nem fix linearitású szöveggrammatika* koncepciója (mint kotextuális elméleti koncepció), amelynek fő jellemző tulajdonságai a következők:

- különbséget tesz a 'szövegmondatok [= K] lánc', a 'szövegmondatok bázisainak [= KB] lánc' és a 'szövegbázis [= TextB]' között;
- a 'bázisok [= B]' két összetevőből kell hogy álljanak: az egyik a 'szemantikai reprezentáció [= SeR]', amely független a felszíni struktúrától, a másik egy úgynevezett 'információblokk [= Ω]', amely egy SeR-ből levezethető valamennyi felszíni struktúra létrehozásához szükséges információt kell hogy tartalmazzon;
- a TextSeR és a KSeR-ek, valamint a Text Ω és a K Ω -k egymással kompatibilis felépítésűek kell hogy legyenek, azaz összetevőiként ugyanazon 'elemi struktúrák'-at kell tartalmazniuk.

Ezt, a CHOMSKY 'kategoriális bázis' fogalmának az általánosítására és kiterjesztésére alapuló koncepciót a szemiotikai textológia kidolgozása során mindvégig megőriztem. Jelentőségéhez az utóbbi időben újabb argumentumokat szolgáltat a komputeres szövegfeldolgozás 'hipertextus' koncepciója!

A fejezet ezt követően az 'elemi struktúrák'-at, majd a 'bázisok'-at és 'információblokkok'-at szemlélteti J. Thurber „The Moth and the Star” című 'mesé'-jét használva példaként.

A tanulmány fő részét a második és harmadik fejezet képezi. Ezekben először 'a formációs szabályok rendszere' (pontosabban annak a következő évek során több ízben is módosított első változata) kerül bemutatásra, majd a 'szöveggenerálás' néhány aspektusa. A *formációs szabályoknak* nem az a rendeltetése, hogy egy úgynevezett 'kezdőszimbólum'-ból kiindulva hozzanak létre 'szemantikai reprezentáció'-kat, hanem egy spe-

ciális módon felépített lexikon 'lexikai alapstruktúrái'-ból kiindulva, amelyek 'predikátum + argumentuma(i) és a hozzájuk rendelt szelekciós megszorítások' jellegű felépítéssel rendelkeznek. Más szóval ez a szabályrendszer egy 'lexiko-funkcionális (szöveg)-grammatika'szabályrendszere. Ennek a szabályrendszer-koncepciónak a következtében a generálás sem CHOMSKY típusú generálás jellegű. (A generálással foglalkozó fejezet úgyszintén Thurber említett meséjét használja szemléltető példaként.) A tanulmányt a szövegtipológiára és a szövegsemantikára utaló néhány megállapítás zárja.

Petőfi 1971.Ee — amely úgyszintén a göteborgi kutatócsoporton belül létrejött Working Paper — sajnos jelenleg (még) nem áll rendelkezésemre. A PETŐFI: 1971.Eb és 1971.Ec azonban rá hivatkozva azt állítja, hogy német nyelven a *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*ben fog megjelenni. Ennek a hivatkozásnak az értelmében ez műveim bibliográfiájában a PETŐFI: 1972.Gc jellel szereplő tétel kell hogy legyen, amit (megjelenési évére való tekintettel) e *Visszatekintés* következő részében fogok tárgyalni.

Petőfi [1971.Ga] az 1969-ben megrendezett *I. Nemzetközi Computational Linguistics Konferenciához* készített angol nyelvű preprintnek — PETŐFI: 1969.Ec-nek — német nyelvű változata. (Bemutatását lásd *Visszatekintésem* 2. részében.) Ez az írás ebben a változatban vált doktori disszertációm (lásd itt PETŐFI: 1971.Ge) 2. fejezetévé.

Petőfi 1971.Gc az 1970 novemberében a Bochumi és a Konstanzi Egyetemen tartott előadásom utólag kidolgozott változata. Gyakorlatilag azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyeket részletesebben 1971-ben megjelent könyvem IV.3. alfejezetében tárgyaltam (lásd itt PETŐFI: 1971.Gd).

Annak, hogy ez az írás a Konstanzhoz kötődő *Linguistische Berichte*-ben jelent meg, többek között az a magyarázata, hogy — említett előadásom egyik eredményeként — együttműködés kezdődött köztem és az akkor szerveződő Konstanzi Szövegnyelvészeti Kutatócsoport között. Ez az együttműködés 1971-es konstanzi vendégprofesszorságom idején olyan intenzívvé vált, hogy 1972-ben Svédországból áttelepültem Konstanzba (ezt a megoldást akkor 'csupán átmeneti jellegű'-nek gondolva).

A konstanzi kutatócsoport indulásáról a *Linguistische Berichte* 13. számában (1971. 105—106) jelent meg egy rövid beszámoló „Informationen über das Konstanzer Projekt »Textlinguistik«” címmel. A beszámoló írói a csoport elindítói, azaz IHWE, KÖCK, RIESER és RÜTTENAUER. A projekt célja ennek a beszámolónak a megfogalmazása szerint „a szöveggrammatika elméletének kidolgozása”, amihez az út a kezdeti elképzelések szerint két 'modell' összehasonlítása eredményeként kellett volna hogy elvezessen. Az akkor eltervezett két modell alkotóiként a beszámolóban RIESER és IHWE szerepelnek. (1972-ben IHWE modelljének helyét az én modellem vette át, RIESER megmaradt a másik modell kidolgozójaként.) A beszámoló végén a projekttel kapcsolatos 'tudománypolitikai' célkitűzéseként a következők olvashatók. 1. A szövegnyelvészet addigi eredményeinek kritikai feldolgozása. 2. Olyan szövegelméleti modellek kidolgozása, amelyek meg tudnak felelni az interdiszciplináris érdeklődésnek és követelményeknek (például ami az irodalomtudományt illeti). 3. Az egyetemi képzés bázisának kiszélesítése szövegelméleti kurzusok révén. 4. Kooperációs lehetőségek teremtése és kibővítése a generatív szemantika, szemiotika, hermeneutika, content analysis stb. képviselőivel. Ezek a célkitűzések alapvetően meghatározták a csoport további munkáját, és azon keresztül akkor az enyémet is.

Petőfi 1971. Gd az 1971-ben az Athenäum Kiadónál megjelent (e visszatekintésrész elején már említett) könyvem, amelynek felépítése a következő.

Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie
Grundfragen und Konzeptionen

Einleitung

I. Die These: Die „Klassische Transformationelle Theorie“ der Sprache

II. Die Antithese: Andere Konzeptionen der transformationellen Theorie der Sprache

III. Zur Stellung des Lexikons in der Sprachbeschreibung

IV. Transformationsgrammatiken und Texttheorie (versuch einer Synthese)

Zitate

Literaturverzeichnis

E könyv kézírata (előszava dátumának tanúsága szerint) 1970 szeptemberében lett lezárva, és célja az volt, hogy a mondatgrammatikai koncepciók között folyó viták tanulságai alapján egy, a nyelvészeti kutatás akkori kontextusába beágyazott szövegelméleti és szöveggrammatikai koncepciót vázoljon.

Első és második ('tézis'-nek és 'antitézis'-nek nevezett) fejezete *egyfelől* a CHOMSKY nevéhez fűződő generatív transzformációs grammatika felépítésének struktúráját vázolja (N. CHOMSKY, J. J. KATZ—J. A. FODOR, J. J. KATZ—P. M. POSTAL, R. LEES és U. WEINREICH művei alapján), *másfelől* P. A. M. SEUREN, J. CH. FILLMORE, az úgynevezett 'generatív szemantikusok', H. E. BREKLE, valamint A. K. ZSOLKOVSKI—I. A. MELCSUK mondatgrammatikai koncepciójának a generatív transzformációs grammatika koncepciójával kapcsolatba hozható aspektusait tárgyalja.

A *harmadik* fejezet — annak következtében, hogy a lexikonnak (mint egy elmélet egyik összetevőjének) mind a mondatgrammatikusok, mind én alapvető jelentőséget tulajdonítunk — a lexikon struktúráját érintő kérdésekkel foglalkozik részletesen. Ebben a fejezetben a már említett szerzők mellett M. BIERWISCH, A. BAILLE—J. ROUAULT, H. REICHENBACH, M. GROSS, M. DUPRAZ—J. ROUAULT, D. SOERGER, valamint KIEFER Ferenc és SZÉPE György lexikonra (thesaurusra) vonatkozó koncepciója is méltatásra kerül.

Mind a három fejezetnek olyan a felépítése, hogy megfelelő kontextust teremtsen *kotextuális szövegelmélet* koncepcióm negyedik fejezetbeli bemutatásához.

Ennek a *negyedik* fejezetnek — „Transzformációs grammatika és a mondatrétmánya” című — első alfejezete olyan mondatgrammatikai jelenségeket tárgyal, amelyek valamilyen módon 'túlmutatnak' a mondat határán; ilyenek például a pronominalizáció, a téma-réma szerkezet stb. (ezeket akkor H. ISENBERG egy 1968-ban megjelent tanulmánya foglalta rendszerbe), valamint az úgynevezett 'szemantikai implikációk'.

Második — „Szövegelméleti alapproblémák” című — alfejezete olyan próbálkozásokat mutat be, amelyek a mondatelmélet területének egy szöveggrammatika/szövegelmélet irányába való kiterjesztésére tesznek kísérletet, illetőleg közvetett vagy közvetlen módon ez utóbbi szükségességét hangsúlyozzák. A „Szöveg a szó szűkebb értelmében véve” című, 2.1. szekcióban W. A. KOCH, R. HARWEG koncepciójával, valamint R. INGARDEN őket csaknem negyven évvel megelőző felfogásával foglalkozom. Ezt köve-

tően a „Szöveg a szó tágabb értelmében” című, 2.2. szekcióban Z. S. HARRIS, R. OHMANN egy-egy munkáját mutatom be, majd saját koncepcióm alapstruktúráit tárgyalom E. Kästner „Das schweigsame Fräulein” című szövegét választva szemléltető példaként. (Itt azokról az alapstruktúrákról (alapösszetevőkről) van szó, amelyeket fentebb — PETŐFI: 1971.Ec kommentálásakor — felsoroltam.)

A harmadik — „A szöveg grammatikai elméletének aspektusai” című — alfejezetben először a szöveggrammatika létrehozására irányuló motivációkkal foglalkozom, majd a klasszikus transzformációelmélet és a generatív szemantikusok elmélete modelljének sémáját próbálom megközelíteni (‘átértelmezni’) egy ‘beszélő’-re és ‘hallgató’-ra épülő kommunikációs situációt szemszögekből, végül egy, az én koncepciómra épülő szöveggrammatika modelljét vázolom a szövegkompozíció és szövegdekompozíció aspektusából. A fejezetet néhány összefoglaló megjegyzés zárja.

Petőfi 1971. *Ge* az Umeåi Egyetemen megvédett disszertációm, aminek kommentálását egy ‘autobiográfiai’ megjegyzéssel szeretném bevezetni. A disszertációt teljes tartalmával ma is vállalom, de formáját illetően nem ilyenként — tanulmányok/könyvfejezetek egymáshoz kapcsolt részeiből állóként — szerettem volna létrehozni, hanem összefüggő szövegű monográfiaként, ahogy ‘illik’! A probléma azonban az volt, hogy az ottani előírásoknak megfelelően a disszertációt 150 nyomtatott példányban kellett benyújtani, s 150 monográfia formában megírt disszertációpéldány (akkori zsebemhez méretezetten olcsónak nem mondható!) nyomdai előállításához nem rendelkeztem a megfelelő anyagiakkal. Ezért választottam ‘praktikus kényszerűségből’ a ‘kumulatív jellegű’ formát, amit jóval olcsóbban (és gyorsan — ami számomra akkor szintén fontos volt) lehetett előállítani. Az is az igazsághoz tartozik azonban, hogy ez a forma ugyanakkor egyáltalán nem csökkentette a disszertáció értékét, amennyiben olyan munkák ‘egybefoglalás’-áról volt szó, amelyek akkor jelentős szerepet játszó német sorozatok kiadványaiban jelentek meg (s egy részük korábban megjelent angol nyelven is).

A disszertáció felépítése a következő.

BEITRÄGE ZU EINER KO-TEXTUELLEN TEXTTHEORIE

Thesen

1. Zur strukturellen Analyse sprachlicher Kunstwerke
2. Probleme der ko-textuellen Analyse von Texten
3. Texttheoretische Grundprobleme
4. Aspekte der grammatischen Theorie des Textes

Ebben a disszertációban csupán a „Thesen [Tézisek]” rész képez ‘új’ szöveget. 1. fejezete PETŐFI: 1971.Gb-nek, 2. fejezete PETŐFI: 1971.Ga-nak, 3. és 4. fejezete pedig PETŐFI: 1971.Gd IV.2., illetőleg IV.3. alfejezetének az ‘újrányomása’. Minthogy az újrányomott munkák kommentálásával a *Visszatekintés*nek ebben a részében (illetőleg a korábbiakban) már foglalkoztam, itt csak a disszertáció négy fejezetére épülő Tézisek bevezetéséből kívánok idézni négy bekezdést magyar fordításban.

Minthogy a ‘szöveg’ terminust az utóbbi időben ‘nem verbális szövegekre’ utaló terminusként is használják, szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy én kizárólag verbális szövegek struktúrájának a problémáival foglalkozom.

A szövegstruktúrák leírásával kapcsolatban különbséget teszek *kotextuális* leírás (amelynél kizárólag az adott nyelv grammatikájából, illetőleg analízis esetén ezenkívül magának az adott szövegnek a struktúrájából is nyerhető információkat veszünk figyelembe) és *kotextuális* leírás között (amelynél az adott nyelv grammatikájából és analízis esetén az adott szövegnek a struktúrájából is nyerhető információk mellett más információkat is figyelembe veszünk).

A kotextuális szövegelmélet feladatát abban látom, hogy 'az ideális beszélő/hallgató szövegstruktúrákra vonatkozó kotextuális ismeretei' explicit ábrázolása számára olyan módszert dolgozzon ki, amely ennek az ábrázolásnak nem kotextuális (vagy nem elsősorban elméleti) jellegű felhasználását is maximális módon lehetővé teszi. A 'felhasználás' egyrészt a szövegek nem kotextuális (pragmatikai, irodalomtudományi vagy más jellegű) interpretálását jelenti, másrészt a teljesen automatizált információfeldolgozást.

A 'szöveg' terminust nem definiált alapfogalomként használom. (Ha egy generatív szöveggrammatika megalkotható, ez a terminus a 'generatív modell' által definiálható válik.)

A fogalmazáson kétségek nélkül érezhető a generatív nyelvelmélet hatása. Az elképzelés azonban szerves részét képezte (képezi) egy folyamatosan bővülő, egyre átfogóbbá váló (változásokat is szervesen magába olvasztani tudó) koncepció mindmáig tartó kidolgozásának.

F2: *van Dijk—Ihwe—Petőfi—Rieser 1971.Ga* a Konstanzi Szövegnyelvészeti Kutatócsoport munkája keretében létrejött terjedelmesebb tanulmány rövid változata. (A konstanzi kutatócsoporthoz lásd fent, az F1 szekcióban a PETŐFI: 1971.Gc-vel kapcsolatban mondottakat, a terjedelmesebb tanulmányhoz pedig a felsorolt szerzők 1972-ben publikált könyvét, ami a *Papiere zur Textlinguistik / Papers in textlinguistics* sorozat első köteteként jelent meg. Ez utóbbi mű kommentálása *Visszatekintésem* következő részében lesz megtalálható.) Ebben a többszerzős tanulmányban egy közösen írt bevezető rész után két szöveggrammatikai modell kerül bemutatásra: Hannes RIESERnek a 'contextfree phrase-structure grammar' koncepciója szerint felépített modellje és az én 'nem fix linearitású' szöveggrammatikai modellem. Az én modellem bemutatásánál a PETŐFI: 1971.Ee, 1971. Gc és 1971.Gd művekre történik hivatkozás (a megfelelő kommentárokat lásd fent az F1 szekcióban), a bemutatott modell alapjául az azokban leírt elméleti koncepció szolgál. Mindkét modell bemutatásához Brecht „Herrn K's Lieblingstier” című szövegét használtuk szemléltető anyagnak. A modellemt bemutató szövegrészhez készült lábjegyzetben az olvasható, hogy ehhez a modellhez a transzformációs komponenst majd Jens IHWE fogja kidolgozni; ez azonban sajnos nem történt meg.

F31: *Petőfi [°1971.Gb]* a PETŐFI: 1967.Ea-nak részben lerövidített, részben átdolgozott német változata. A lerövidítés főleg abban áll, hogy a német változat nem hozza az eredeti változat magyar nyelvű példáit, az átdolgozás pedig abban, hogy PETŐFI: 1969.He-ből kiegészítésként belekerültek annak a nyelvi struktúra elemzése egy mű komplex elemzéséig való kiegészítésére vonatkozó megállapításai. (A két hivatkozott mű bemutatásához lásd *Visszatekintésem* 2. részét.) — Ez a tanulmány képezi doktori disszertációm (lásd PETŐFI: 1971.Ge) 1. fejezetét.

F41: *Petőfi 1971.Ea* számomra különös jelentőségű írás. Tartalmában szorosan kapcsolódva PETŐFI: 1969.Hd-hez, a multimediális szövegek összehasonlító elemzésének kérdéseivel foglalkozik, elsősorban azzal, hogy milyen szempontok alapján hozható létre ezeknek a szövegeknek a tipológiája, és hogy milyen feltételeknek kell eleget tennie egy olyan szövegelmélet, amelynek keretében különböző médiumú szövegek azonos módon elemezhetők. Az összehasonlíthatóság feltételét ugyanis — a tanulmány érvelése szerint — csak egy ilyen keret biztosíthatja.

[A PETŐFI: 1971.Ea-ban kifejtett 'programatikus gondolatok'-nak a realizálására voltaképpen az elmúlt négy-öt évben (azaz az 1991—1994-es periódusban) próbáltam az első lépéseket megtenni (lásd többek között a *Szemiotikai szövegtan* 7. kötetét), és ennek a célkitűzésnek a fokozatos megvalósítását tekintem a következő évek elsődleges feladatának.]

Bibliográfia

1970—1971

Az évekre bontott bibliográfia technikai felépítése a következő: (1) alfabetikus elrendezésű; (2) egy-egy adott éven belül az adatok a következő nyelvi csoportosítás szerint vannak elrendezve (a betűkódok az angol elnevezések kezdőbetűi): angol (=E), német (=G); (3) egy-egy adott nyelven belül az ugyanabban az évben megjelent művek adatait a nyelvi kódot követő betűszimbólumok különítik el egymástól; (4) a bibliográfiai tételek egy részét kerek zárójelbe tett keresztutalás zárja, amely vagy nyelvi verzió(k)ra, vagy re- vagy prepublikációra utal; (5) végül valamennyi tételhez hozzá van rendelve annak a tematikai csoportnak a szögletes zárójelbe tett kódja, amelyen belül a szóban forgó mű kommentárja *Visszatekintésem* e részében megtalálható.

PETŐFI, János S.:

- 1970.Ea Some problems of the linguistic analysis of poetic works of art. In: *Actes du Xe Congrès International des Linguistes. Bucarest, 28 Aout—2 September 1967*, ed. by A. GRAUR, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, III, 105—106. (Abstract of 1967.Ea.) [F1]
- 1970.Eb A. McIntosh and M. A. K. Halliday: Patterns of Language, Papers in General, Descriptive and Applied Linguistics, London, 1967. 199. (Review), *General Linguistics*, 138—147. [B]
- 1970.Ga *Von der Explikation des Begriffes Satz zu der Explikation der Texte*. Preprint. Göteborgs Universitet, Forskningsgruppen för modern svenska. [F1]
- 1971.Ea On the comparative structural analysis of different types of works of art. *Semiotica* 4, 365—378. [F41]
- *1971.Eb 'Generativity' and textgrammar (= *Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics* 9), Gothenburg University. (Prepublication of 1971.Ec.) [F1]
- 1971.Ec 'Generativity' and text-grammar. *Folia Linguistica* V, 277—309. (Cf. *1971.Eb.) [F1]
- 1971.Ed *Problems of syntactico-semantic aspects of the Lexikon-structure (Motives and outline of a lexicological project)*. Working Paper. Göteborgs Universitet, Forskningsgruppen för modern svenska. [D]
- 1971.Ee *Towards a grammatical theory of verbal texts*. Working Paper. Göteborgs Universitet, Forskningsgruppen för modern svenska. (Cf. also 1972.Gc.) [F1]
- *1971.Ga Probleme der ko-textuellen Analyse von Texten. In: *Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven*, hg. von Jens IHWE, Frankfurt, Athenäum, I, 173—212. (German version of 1969.Ec.) [F1]

- °1971.Gb Zur strukturellen Analyse sprachlicher Kunstwerke. In: *Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven*, hg. von Jens IHWE, Frankfurt, Athenäum, II, 527—541. (Reelaborated partial German version of 1967.Ea.) [F31]
- 1971.Gc Transformationsgrammatiken und die grammatische Beschreibung der Texte. *Linguistische Berichte* 14, 17—33. (Cf. also 1978.Gd.) [F1]
- 1971.Gd Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie. *Grundfragen und Konzeptionen*. Frankfurt, Athenäum. [F1]
- 1971.Ge Beiträge zu einer ko-textuellen Texttheorie. Akademisk Avhandling, Surte/Schweden, GOTAB. [F1]
0. Einleitung
1. = Republication of 1971.Gb
2. = Republication of 1971.Ga
3. = Chapter IV.2 von 1971.Gd
4. = Chapter IV.3 von 1971.Gd
- van DIJK, Teun A.—Jens IHWE—János S. PETŐFI—Hannes RIESER:
1971.Ga Textgrammatische Grundlagen für eine Theorie narrativer Strukturen, *Linguistische Berichte* 16, 1—38. [F2]

PETŐFI S. János:

- 1991.Ha/Ea *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet — Szemiotikai textológia)/Towards a Semiotic Theory of the Human Communication (Text Linguistics — Semiotic Textology)*. <Kétnyelvű kiadás>. Szeged, a szerző magánkiadása.
- 1991.Hu1 Utam a szemiotikai szövegtanhoz 1. 1961—1966. A matematikai-nyelvészeti orientáció időszaka. In: *Könyv Papp Ferencnek*, szerk. HUNYADI László et alii, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 385—392.
- 1993.Hu2 Utam a szemiotikai szövegtanhoz 2. 1967—1969. A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKESI Imre és VASS László, Szeged, JGYTF Kiadó, 205—218.
- 1994.Hb *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondatsemiotikától a szövegsemiotikáig (Tanulmányok)*. Párizs—Bécs—Budapest, Magyar Műhely.
- 1994.Hu12—13 Utam a szemiotikai szövegtanhoz 12. 1988—1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka; 13. 1990—1991. A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*, szerk. PETŐFI S. János, BÉKESI Imre és VASS László. Szeged, JGYTF Kiadó, 157—174.

Nyelvészet (szövegtan) az oktatás folyamatában (Egy kiadványsorozat margójára)

(1) Idestova jó másfél évtizeddel ezelőtt indult útjára a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézetében a *Nyelvpedagógiai Írások* című kiadványsorozat. Megszületésének az intézet akkori igazgatója, Kovács Ferenc és a nyugati nyelvek (az elnevezés az akkori szerkezeti felépítés szerint az angol, német, francia és spanyol nyelvet foglalta magában) tanszékének vezetője, Fülei-Szántó Endre bábáskodott, s őket segítette az alkalmazott nyelvészeti és módszertani, valamint az orosz tanszék munkaközössége. A kiadványsorozat szerkesztőségének, melynek vezetését a nyolcvanas évek közepétől Magyar Miklós vette át, majd őt követte Bakonyi István, az volt a célja, hogy az évenkénti nemzetközi tudományos ülésszakok szervezésével lehetőséget biztosítson a Nyelvi Intézet munkatársi gárdájának tudományos tevékenysége bemutatására, s ezáltal népszerűsítse hazai és nemzetközi viszonylatban is az intézetnek a hetvenes-nyolcvanas